

МІЖНАРОДНЕ НАУКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

УДК 341.1./8

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ ЧИ ПОГРОЗИ СИЛОЮ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Гороть Алла Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
юридичного факультету
Волинського державного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-8482-053X

У статті проаналізовані особливості застосування сили чи погрози силою в міжнародному праві. Питання пов'язані із застосуванням сили, завжди були й залишаються найбільш актуальними й обговорюваними для суб'єктів міжнародного права й міжнародних відносин.

З моменту прийняття Статуту Організації Об'єднаних Націй 1945 р. у міжнародному праві діє принцип незастосування сили. Проте, реалії сучасних міжнародних відносин такі, що сила активно застосовується й, швидше за все, буде застосовуватися в майбутньому. Незважаючи на плідну діяльність ООН, інститут застосування сили залишається одним з найбільш неурегульованим і спірним з позицій міжнародного права.

У міжнародному праві питання про застосування сили лишається проблематичним і тлумачиться різними юристами неоднозначно, хоча Статут ООН забороняє застосування сили в міжнародних відносинах. Проте силові дії для вирішення спорів, що виникають між державами, усе-таки застосовуються, хоч це і є порушенням основних принципів і норм міжнародного права.

Розвиток міжнародного гуманітарного права, інститутів захисту прав і свобод людини, миротворчої діяльності ООН, безумовно, сприяли тому, що застосування сили стало процесом, що якщо й допускається у випадках заборонених Статутом ООН, то, принаймні, засуджується міжнародним співтовариством, однак один з найважливіших інститутів сучасного міжнародного права, інститут відповідальності за застосування сили державами, як і раніше не має повноцінної нормативно-правової бази.

Ключові слова: *агресія, відповідальність, заборона застосування сили, міжнародне право основні принципи міжнародного права, Рада Безпеки, Статут ООН.*

Horot Alla. Peculiarities of the use of force or the threat of force in international law

The article analyzes the peculiarities of the use of force or the threat of force in international law. Issues related to the use of force have always been and remain the most relevant and discussed for subjects of international law and international relations.

Since the adoption of the Charter of the United Nations in 1945, the principle of non-use of force has been in force in international law. However, the realities of modern international relations are such that force is actively used and, most likely, will be used in the future. Despite the fruitful activity of the UN, the institution of the use of force remains one of the most unsettled and controversial from the point of view of international law.

In international law, the issue of the use of force remains problematic and is ambiguously interpreted by different lawyers, although the UN Charter prohibits the use of force in international relations. However, forceful actions to resolve disputes between states are still used, even though this is a violation of the basic principles and norms of international law.

The development of international humanitarian law, institutions for the protection of human rights and freedoms, and UN peacekeeping activities certainly contributed to the fact that the use of force became a process that, if allowed in cases prohibited by the UN Charter, is at least con-

demned by the international community, but one of the most important institutions of modern international law, the institution of responsibility for the use of force by states, still does not have a full-fledged legal framework.

Key words: *aggression, responsibility, prohibition of use of force, international law, basic principles of international law, Security Council, UN Charter.*

Постановка проблеми. З моменту прийняття Статуту Організації Об'єднаних Націй 1945 р. у міжнародному праві діє принцип незастосування сили. Проте, реалії сучасних міжнародних відносин такі, що сила активно застосовується й, швидше за все, буде застосовуватися в майбутньому. Незважаючи на плідну діяльність ООН, інститут застосування сили залишається одним з найбільш неурегульованим і спірним з позицій міжнародного права.

Необмежене право держав на війну вперше було поставлено під сумнів під час Гаазьких мирних конференцій 1899 і 1907 років. Лише у 1928 році був прийнятий Паризький пакт (Пакт Бріана-Келлога), який заборонив війну як знаряддя національної політики. Його учасники урочисто заявили, що вони засуджують розв'язання війни з метою вирішення міжнародних спорів і відмовляються від неї як знаряддя національної політики у своїх відносинах один з одним. Проте заборона звернення до війни стосувалася лише порушень Статуту Ліги Націй і не торкалася права на самооборону, що залишалося майже необмеженим. Усі спроби Ліги Націй створити ефективну систему колективної безпеки шляхом точнішого визначення поняття агресії разом із прагненням посилити зобов'язання щодо вжиття заходів проти агресора виявилися марними. Тому Статут ООН заборонив звернення до сили і до погрози силою та надав цій забороні універсальне значення. Щоб запобігти юридичним розбіжностям у визначенні сили, учасники Думбартон-Окської конференції 1944 та Сан-Франциської конференції 1945 ООН відмовилися в пункті 4 статті 2 Статуту ООН, як і в ін. його положеннях, від терміна «війна». Відповідно всі держави, незалежно від членства в ООН, мають захищатися через визнання звернення до сили незаконним. Незаконність сили ґрунтується на принципі неподільності миру, закріпленому в Статуті ООН.

Статут ООН відійшов від традиційної концепції війни, яка залишала можливості

для зловживань з боку держав і закріпив даний принцип в якості імперативної норми сучасного міжнародного права.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей міжнародно-правової відповідальності суб'єктів міжнародного права за врегулювання спорів за допомогою сили права на основі аналізу і узагальнення відповідної міжнародно-правової практики держав та головних органів ООН.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, свідчить про плідну працю вчених, які досліджували як проблему застосування сили чи погрози силою в міжнародному праві. Дане питання розглядали В. Ф. Антипенко, М. М. Антонович, М. О. Баймуратов, М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, О. В. Задорожній та інші. Проте деякі питання дотепер потребують додаткової уваги та доопрацювання.

Виклад основного матеріалу. Під основними принципами міжнародного права розуміють «історично зумовлені засадничі норми, які виражають основний зміст міжнародного права та його характерні риси, що мають вищу, імперативну, юридичну чинність». Основні принципи – це нормативне відображення найважливіших закономірностей і підвалин сучасної системи міжнародних відносин і міжнародного права. Вони є фундаментом міжнародного права, регламентують характер зв'язків його елементів і визначально впливають на механізм взаємодії цього права із системою міждержавних відносин.

Принципи міжнародного права стали загальновизнаними після закінчення Другої світової війни, у період створення і становлення Організації Об'єднаних Націй. Найважливішим міжнародно-правовим актом, у якому були юридично закріплені основні принципи міжнародного права й передбачені особливі заходи їх забезпечення, є Статут ООН. Положення ст. 103 Статуту про пріоритет закріплених у ньому зобов'язань стосується й основних принципів, зафіксованих у його тексті. Своім

правовим статусом і діяльністю ООН має забезпечити умови, за яких усі держави, що стали її членами, діяли б відповідно до цих принципів, підтримуючи мир і безпеку (п. 6 ст. 2 Статуту) [2].

У міжнародному праві питання про застосування сили лишається проблематичним і тлумачиться різними юристами неоднозначно, хоча Статут ООН забороняє застосування сили в міжнародних відносинах. Проте силові дії для вирішення спорів, що виникають між державами, усе-таки застосовуються, хоч це і є порушенням основних принципів і норм міжнародного права.

Пунктом 3 ст. 2 Статуту ООН зафіксовано, що «всі члени Організації Об'єднаних Націй вирішують свої міжнародні спори мирними засобами так, щоб це не загрожувало міжнародному мирові й безпеці». Відповідно до цього принципу, у пошуках урегулювання спору сторони мають погоджувати мирні засоби, щоб вони відповідали обставинам і характерові спору, що виник між ними [2].

Також, Статуту ООН, в ст. 2, п. 4 визначає: «Всі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в їх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і яким-небудь іншим чином, несумісним з Цілями Об'єднаних Націй» [2].

Також, Статутом ООН визначено і суб'єктів таких спірних правовідносин, щодо яких має застосовуватися цей принцип мирного врегулювання спорів – це всі держави-члени ООН.

Заборона застосування сили була конкретизована в документах, прийнятих у формі резолюцій ООН. У їхньому числі згадана Декларація про принципи міжнародного права 1970 р., Визначення агресії 1974 р., Заключний акт РБСЄ 1975 р. і ряд інших документів Хельсінкського процесу, а також Декларація про посилення ефективності принципу відмови від погрози силою або її застосування в міжнародних відносинах 1987 р. В останньому документі нормативний зміст принципу виражений найбільше повно [3;4].

Потрібно відмітити, що можливість застосування збройної сили з метою гарантування міжнародного миру та без-

пеки становить ключовий елемент універсальної та регіональних систем колективної безпеки. Водночас підтримання міжнародного миру та безпеки дуже залежить від загальноновизнаного розуміння тих випадків, коли застосування збройної сили є правомірним.

Сучасне міжнародне право визначає, що сила або погроза силою не повинні застосовуватися у відносинах між державами, але кожна з них має право застосовувати силу в межах своєї території, зокрема при внутрішніх заворушеннях. Однак Рада Безпеки відповідно до ст. 39 може визначити, що ситуація, яка виникла в результаті такого використання сили, становить «загрозу миру», і вимагати вжиття заходів для її розв'язання. Держави зобов'язані не застосовувати збройну силу і з метою позбавлення народів їх права на самовизначення, свободу та незалежність або порушення територіальної недоторканності. Ця заборона стосується і гуманітарної інтервенції, оскільки навіть її гуманітарна мета не робить застосування сили з боку певної держави законною. З точки зору міжнародного права використання сили законне лише за умови, коли вона санкціонується компетентним органом ООН. Можливе застосування сили також членом ООН, що діє відповідно до рішень Організації. Статут ООН (ст. 51) дозволяє застосування сили і при здійсненні невід'ємного права держави на індивідуальну та колективну самооборону, якщо збройний напад вчинено проти члена ООН. Принцип заборони застосування сили або погрози силою набув свого підтвердження і дальшого розвитку в ряді резолюцій ГА ООН, особливо в резолюції про визначення агресії 1974 та Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, 1970, а також в інших міжнародних актах.[2; 3; 4]

У доктрині міжнародного права є думки з приводу поняття «сили» і її застосування і того, що застосування сили є більш широким поняттям, ніж акт агресії чи збройний напад. Статут ООН не містить тлумачення цих термінів, тому важливим є визначення агресії ГА ООН від 1974 р. У ст. 3 цього документа перераховано та охарактери-

зовано акти агресії, окремі з яких можуть представляти собою збройне втручання чи збройний напад [5].

На сьогодні право на санкціонування застосування сили в системі колективної безпеки належить Організації Об'єднаних Націй, тому таке застосування сили розглядається в рамках Статуту Організації. Саме Статут ООН є установчим актом Організації, що встановлює права та обов'язки держав-членів, визначає органи і процедури ООН.

У статті 2 (4), Статут забороняє «погрозу силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним з цілями Об'єднаних Націй».

Встановлення змісту заборони застосування сили або погрози силою, пов'язане також із тлумаченням його складових елементів та застосуванням у практиці ООН, насамперед – погроза силою або її застосуванням; обмеження, встановлені поняттям «в їх міжнародних відносинах»; умови, згідно з якими сила може бути використана без порушення заборон, вміщених у пункті 4 статті 2. Так, згідно з контекстом Статуту ООН та історією його створення, термін «сила» означає збройну силу, а не інші форми економічного і політичного тиску доти, поки вони не становлять, за обставинами конкретної справи, погрози силою. Це впливає з преамбули Статуту ООН, в якій вказано, що цілей, визначених ООН, необхідно досягати шляхом «прийняття принципів та встановлення методів, щоб збройні сили застосовувалися не інакше, як у спільних інтересах» [2]. Сила або погроза силою, застосування якої заборонено членам ООН, подібно до сили, яку організація уповноважена застосовувати з метою відновлення порушеного миру й безпеки, є винятково збройною силою. Визначення погрози силою часто пов'язують із конкретними ситуаціями, серед яких – демонстрація сили з метою здійснення політичного тиску: раптова концентрація військ у прикордонних районах в умовах наявності спору між державами або демонстрація сили з використанням військових кораблів поблизу узбережжя інших держави в окремих випадках загальна мобілізація також може

становити погрозу силою. Міжнародний Суд ООН у своєму консультативному висновку про правомірність застосування державою ядерної зброї у збройних конфлікті (1996) чітко підтвердив незаконність як застосування сили, так і погрози її застосування. Існує загальне розуміння, що використання сили законне лише за умови, коли воно санкціоноване компетентним органом ООН.

З принципу також впливає два винятки з цієї заборони: право на самооборону від збройного нападу, що регулюється статтею 51 Статуту ООН, та військові заходи за санкцією Ради Безпеки на підставі глави VII Статуту ООН у разі загрози миру, порушення миру або акту агресії (ст. 39) [2]. Сучасне визначення агресії викладене у Резолюції ГА ООН № 3314 1974 року та Статуті Міжнародного кримінального суду (Римському Статуті) 1998 року [6]. У пункті 2 статті 8 Римського Статуту висвітлено зміст поняття «акт агресії» та наведено перелік діянь, які кваліфікуються як акт агресії. Визначення «акту агресії», яке міститься у Римському статуті (п. 2 ст. 8) є аналогічним визначенню «агресії», прийнятому Резолюцією ГА ООН № 3314 [5].

Перелік діянь, що кваліфікуються як акти агресії згідно пункту 2 статті 8 Статуту Міжнародного Кримінального Суду, також є аналогічним переліку актів агресії, який міститься у Визначенні агресії (стаття 3), прийнятому Резолюцією № 3314 [6]. Так, агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним із Статутом Організації Об'єднаних Націй.

Застосування збройної сили державою першою в порушення Статуту є *prima facie* свідченням акту агресії. В якості акту агресії згідно Статуту 1998 року та Резолюції 1974 року незалежно від оголошення війни будуть кваліфікуватися:

а) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, який би тимчасовий характер вона не носила, яка є результатом такого вторгнення або нападу, або будь-яка анексія території

іншої держави або її частини із застосуванням сили;

б) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;

в) блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави;

г) напад збройними силами держави на сухопутні, морські чи повітряні сили, або морські і повітряні флоти іншої держави;

д) застосування збройних сил однієї держави, що знаходяться на території іншої держави за згодою з приймаючою державою, в порушення умов, передбачених в угоді, або будь-яке продовження їх перебування на такій території після припинення дії угоди;

ж) дія держави, яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження іншої держави, використовувалася цією іншою державою для здійснення акту агресії проти третьої держави;

з) засилання державою або від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, які носять настільки серйозний характер, що це рівнозначно переліченим вище актам, або її значну участь у них [5;6].

Другим випадком застосування сили в міжнародному праві є право на самооборону. Основу для розуміння сутності та особливостей інституту самооборони у сучасному міжнародному праві створюють ст. 51 та п. 4 ст. 2 Статуту ООН.

Так, у ст. 51 Статуту закріплено: «Статут жодною мірою не зачіпає невід'ємного права на індивідуальну самооборону,

якщо станеться збройний напад на Члена Організації, поки Рада Безпеки не вживе заходів, необхідних для підтримки міжнародного миру та безпеки». У статті 51 Статуту ООН закріплено право звернення як до індивідуальної, так і до колективної самооборони у разі збройного нападу. [2].

Застосування збройної сили в порядку самооборони правомірно у випадку, якщо відбудеться збройний напад на державу. Стаття 51 Статуту ООН прямо виключає застосування збройної сили однією державою проти іншого у випадку вживання останніх заходів економічного або політичного порядку.

Саме тому особливу увагу потрібно приділяти інституту відповідальності за застосування сили який є складовою частиною інституту відповідальності в міжнародному праві, що також кодифікований і систематизований далеко не повною мірою і тому дає в окремих моментах уникнути покарання винним суб'єктам..

Висновки. Проблема застосування сили складна сама по собі, незважаючи на те, що традиційно «Статут ООН розрізняє законні випадки застосування державами сили у своїх міжнародних відносинах (коли застосування сили сумісне із цілями ООН) і незаконні (коли воно несумісне із цими цілями)», однак у реальності грань між законним і незаконним застосуванням сили дуже тонка.

Принцип заборони застосування сили або загрози силою стосується всіх суб'єктів міжнародного права без винятку. Принцип заборони застосування сили має загальний характер та охоплює будь-яке застосування сили, незалежно від тривалості, інтенсивності та намірів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пакт Бріана-Келлога. Проблеми боротьби за мир і роззброєння наприкінці 20-х рр. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/WW/29.htm> (дата звернення: 01.11.2022)
2. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU45001U?ed=1945_06_26 (дата звернення: 01.11.2022)
3. Декларація про принципи міжнародного права 1970 р. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml (дата звернення: 01.11.2022)
4. Заключний акт наради з безпеки та співробітництва в Європі. URL: https://docs.dtkk.ua/doc/994_055 (дата звернення: 01.11.2022)
5. Резолюція ГА ООН № 3314 1974 року. URL: <https://www.un.org/ru/our-work/documents> (дата звернення: 01.11.2022)
6. Римський Статут Міжнародного кримінального суду 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 01.11.2022)

REFERENCES:

1. Pakt Briana-Kelloha. Problemy borotby za myr i rozzbroiennia naprykintsi 20-kh rr. [Brian-Kellogg Pact. Problems of the struggle for peace and disarmament at the end of the 20s] URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/WW/29.htm> (data zvernennia: 01.11.2022)
2. Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii i Statut Mizhnarodnoho Sudu. .[The Charter of the United Nations and the Charter of the International Court of Justice.] URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU45001U?ed=1945_06_26 (data zvernennia: 01.11.2022)
3. Deklaratsiia pro pryntsypy mizhnarodnoho prava 1970 r. [Declaration on the Principles of International Law of 1970] URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml (data zvernennia: 01.11.2022)
4. Zakliuchnyi akt Narady z bezpeky ta spivrobotnytstva v Yevropi. [Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe.] URL: https://docs.dtkk.ua/doc/994_055(data zvernennia: 01.11.2022)
5. Rezoliutsiia HA OON № 3314 1974 roku. [UN General Assembly Resolution No. 3314 of 1974.] URL: <https://www.un.org/ru/our-work/documents> data zvernennia: 01.11.2022)
6. Rymnyi Statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu 1998 roku. [Rome Statute of the International Criminal Court of 1998.] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (data zvernennia: 01.11.2022)